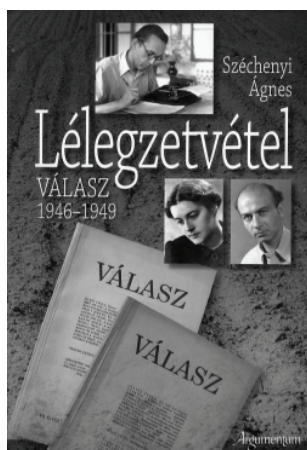

Rendkívüli idők rendkívüli emberekkel

SZÉCHENYI ÁGNES: LÉLEGZETVÉTEL. A VÁLASZ 1946–1949

**Argumentum Kiadó
Budapest, 2010
300 oldal,**

A „második” *Válasz* monográfusának nagy feladattal kellett birkóznia azért, hogy megragadhasa s a maga különösen bonyolult összefüggéseiben és ellentmondásokkal teli kuszaságában „kiteríthesse”, érthetővé tegye magát a korszakot (a koalíciós időkét, majd a kommunista diktatúra első évét), és hogy ebben a rendkívül sok szálból álló szövegben elhelyezzen egy újjászülető folyóiratot, amely szintén élő szervezet, a jelzett korszak értelmiségi elitjének szellemi része: rendkívül fontos és értékes része. Már magának a történelmi háttérnek a kijelölése és kidolgozása is több (céhen belüli) szakma ismeretét feltételezi: közjogi, politikai, párttörténeti, diplomáciai, társadalomtörténeti, államigazgatási, agrártörténeti (stb.) ismeretek hiányában ugyanis alapok (háttér) nélkülívé válik a folyóirat-történet a maga hús-vér valóságában: miért született meg egyáltalán a lap, s miért fontosak közleményei, kik és miért írják ezeket és így tovább. Mindezekhez a feltételekhez (diszciplínákhoz) következményként járul maguknak a folyóirat-közleményeknek, azok szerzőinek, majd a művek fogadtatástörténetének alapos ismerete. Hiszen a *Válasz* esetében nem pusztán, sőt nem elsősorban szépirodalmi lapról van szó, ha tetszik, sokkal többről: társadalmi, politikai és ideológiai folyóiratról, országos jelentőségű fórumról. (Ez a vegyes jelleg is egyedülállóan érdekessé tette a szóban forgó néhány évben, de az utókor szemében is.) S végül: ott sorakoznak körülötte a rendkívüli személyiségek, akik a háború előtti évek szellemi virágzását reinkarnálják: Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Veres Péter, Cs. Szabó László, Kodolányi János, s e lapban nő igazán nagygyá Bibó István. És még valaki mint rendkívüli személyiség: Molnár Ferenc lánya, Sárközi György özvegye, Sárközi Márta. Továbbá az újak, a fiatalok, az induló nagy tehetségek: Weöres Sándor (aki már a harmincas évek első *Válasz*ának is szerzője volt), aztán Pilinszky, Ottlik, Sarkadi, Mészöly, Kálnoky, Jékely, Rába, Cseres, Berda, Csorba, Képes, Fodor, Benjámín, Kormos és mások. (S ez a témavilág egy újabb kutatói szakképzettséget igényel: az irodalomtörténetit legalábbis.)

Széchenyi Ágnes szakterületének igen alapos munkát végző kutatója már évtizedek óta. Ennek a szakterületnek a fókuszában a két *Válasz* áll. Az első, 1934-től 1938-ig és a második, 1946-tól 1949-ig. Alighanem ő ennek a témakörnek a legjobb ismerője. Érdemes emlékeztetni arra, hogy 1986-ban vaskos antológiát állított össze az 1934–1938-as évfolyamokból, amelyhez folyóirat-történeti értékű kíséző tanulmányt írt. Ezzel párhuzamo-

san számos hosszú beszélgetést készített az egykori szereplőkkel, szerzőkkel (Szentkuthy, Weöres, Vas, Fejtő, Sőtér, Keresztury és mások), továbbá a korszak szellemi áramlatairól, elsősorban a népi írók munkásságáról, ideológiai karaktereikről, illetőleg a zsidókérdésről. (Radnóti Sándor, Kende Péter, Domokos Mátyás, Tamás Gáspár Miklós.) 1997-ben megjelent a szerzőtől az első *Válasz* monográfiájának szánt tanulmányfüzér, amely azonban – ma is úgy látszik – szellemiségében torzító, szerkezetében széteső volt. Annál jobb érzéssel vehettük kézbe a *Menedékház* című Sárközi Márta emlékkönyvet – ugyancsak Széchenyi Ágnes munkája – 2004-ben: a második *Válasz* idejét felidéző tartalmas és szép visszaemlékezésekkel, az egyes főszereplőktől származó, illetve róluk szóló dokumentumokkal és a szerkesztő életszerű eligazító tanulmányával. Újabb öt év telt el, s előttünk a *Lélegzetvétel, azaz a második Válasz* története.

Az egyik nagy feladat a szerző számára minden bizonnyal a hatalmas forrásanyag kezelése, magyarán a könyv szerkezetének (és arányainak) a kialakítása volt. Több lehetséges út, megoldás kínálkozott e tekintetben, hiszen a folyóirat-történet mint minden történeti létezés *időben* zajlik, s éppen ezt az időt kell valahogyan megragadni, „leállítani” és láthatóvá tenni. De úgy, hogy – paradox módon – ezek a folyamatok (melyeket mindig emberek és események testesítenek meg, tesznek láthatóvá) a folytonos változásokat is rögzítsék. Lehetőleg a legpontosabban, leghitelesebben. S mindenképpen csak a lényegre törően, tehát egyáltalán nem a „teljesség” igényével. Széchenyi Ágnes – mint kiderül, összességében eredményesen – „vegyes” szerkezeti megoldást választott: nem az összképet mutatja távolról, de állandóra rögzített kamerával, nem is korszakol, nem is egy-egy évfolyamot vizsgál-eleméz külön-külön (s még sorolhatnánk a lehetséges struktúrákat), hanem néhány szerkesztői szempontot váltogat: hol a tematikus, hol a személyi, hol a kettő együtt érvényesül. Alapvetően stabil szerkezet jön így létre azzal, hogy jól érzékelhetően csak néhány szerkezeti pillérelémet határoz meg, s ezekre építi föl az egész könyvet.

Az első ilyen pillérfejezet „A *Válasz* újraindulása” (a szerzőgárda, a korabeli folyóiratok, a program), majd egy személyi pillér: Illyés Gyula és korabeli munkássága következik. Aztán egy újabb tematikus rész: a békeszerződés és ennek tükröződése a folyóiratban. Nagy *téma* a földosztás és az ehhez kapcsolódó írások sokasága a *Válaszban*, majd a folyóirat szépirodalmi arculatának bemutatása következik. (Külön-külön szól a legjelentősebb szerzőkről s itt megjelent műveikről.) A leghosszabb fejezet a folyóirat talán legerősebb pillérét – Bibó István korabeli munkásságát, szerepét a *Válasz* ideológiájának formálásában – rögzíti, majd egy újabb rendkívüli személyiség, Sárközi Márta szerepét mutatja be. A könyvet „A *Válasz* megszűnése” című fejezet és a szerkesztőasszony rövid visszaemlékezése zárja. (A szóban forgó három főszereplő fényképe a könyv borítóján is megjelenik.)

*

A második *Válasz* – nyomatékositja a szerző – újraindulás volt. (A lap borítóján ugyanez látható: az évfolyamszámozás az 1934-es első évfolyamtól számítódik.) A folyamatosság érvényességének több fontos oka, indoka van. Mindenekelőtt a harmincas évek közepén a fénykorát élő népi mozgalom 1945 utáni újjáéledésének lehetősége, illetve részbeni tényleges újjáéledése. (S ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy az ezzel a kérdéssel foglalkozó kutatók munkái közül Salamon Konrád és Bíró Zoltán könyveit sajnálatos módon meg sem említi a szerző.) Egy másik nézőpont szerint nagy egyéniségek egész sora demonstrálja, igazolja a *folytatást*, az újraindulást: Illyés, Németh, Kovács, Kodolányi, Weö-

res, Vas, Sótér, Sinka, Veres és mások. Ám a nagy különbség leginkább a két lényegesen más történelmi szituációban, s ebből következően a két *Válasz* „lelkületében” van: a háború előtt virágzó ellenzékiességben, a paraszti és a nemzeti felemelkedés vágya volt heves és aktív, 1945 után viszont a felszabadulás (több tekintetben vitathatatlanul az volt) részleges bekövetkezése, azaz az új világ formálódásának szellemi, politikai, gazdasági stb. lehetőségei és feladatai állottak a gondolkodás homlokterében. Emiatt sem a *Nyugat* folytatásának szánt *Magyar Csillagot* élesztette újjá Illyés, hanem a *Választ*. „A magyarázat kétséget kizáró – mondja a szerző – : az Illyés képviselte írócsoport számára a feladat nem csak irodalmi volt. A *Válasz* régi koncipiálói – Németh Lászlótól kezdve – az irodalmi műveknek ’irodalmon túli’ szerepet szántak. [...] és most végre eljött a szándékok, a vágyak, a tervek és remények megvalósításának történelmi ideje.” Természetesen ez a történelmi sorsforduló merőben új helyzetet teremtett és jelentett a szerkesztők s a szerzők számára: szinte lehetetlen volt hosszabb távra gondolva szerkeszteni a folyóiratot, ebből is következett, hogy nemcsak sokszínű, de erősen vegyes tartalmú volt a második *Válasz*. Mindvégig érződik rajta a valóságos, a mindennapi élet lüktetése, de még a mai szemmel megítélt szerkesztői ügyetlenségek (például némelyik lapszám szerkesztetlensége, a közlemények sorrendje, egymáshoz kötődése) is rendkívül érdekessé, sőt különlegessé teszik a lapot. Nyilván azért nem érzünk szétesést a *Válasz* számaiban, évfolyamaiban, mert a szerkesztőknek nagyon egyszerű, ugyanakkor nagyon határozott *programja* volt, amit Illyés ekként fogalmazott meg. „Ez a folyóirat nem igényli, hogy az egész irodalom szócsöve legyen. De nem is egy párt szócsöve. Az irodalomban csak egy rész akar lenni; a parasztság szellemi életében viszont azt a hajdani népies mozgalmat segítené a fejlődés és tisztulás felé, amelynek a falukutatás, a Márciusi Front, majd a Parasztpárt is csak egy-egy szárnyhada lett, s amelynek még több szárnya és raja lehet, míg el nem éri célját: a szegényparasztság tökéletes anyagi és szellemi egyenjogúsítását.”

A terep korántsem volt könnyű: a korszak legszínvonalasabb (és legfontosabb) folyóiratát nem nézte jó szemmel sem a radikális-liberális, sem a balos szociáldemokrata, sem a kommunista értelmiségi elit. Ráadásul a néhány kulcsszereplő elleni politikai támadások (Szabó Lőrinc, Németh László, Kodolányi János) sok munkát és „diplomáciai” tárgyalást kényszerítettek az ezen támadások elhárításában leginkább jeleskedő Illyésre. (Aki még viszonylag sokat utazott külföldre is.)

„A *Válasz* újraindulását Illyés Gyula erkölcsi és szellemi tekintélye tette lehetővé” – állapítja meg Széchenyi Ágnes. Illyés – számos tisztségében – maga is érzi a nem mindennapi kihívást, valamint az ezzel járó felelősséget: „[...] Révai a debreceni nemzetgyűlés színe előtt Rákóczival, Kossuthal, Petőfivel említ egy sorban. Most megőrizni a nyugalmat és az emberséget.” Ez a hirtelen rangemelkedés úgyszólván mindenkinek feltűnt. Az utókor egyes megfigyelői talán megütköznek azon, hogy – miként a szerző megjegyzi – a *Válasz* „tett elfogadó, visszaigazoló gesztust a kommunistáknak”, ámde ez a mondat így folytatódik: „ugyanakkor, amikor Bibó írásai [...] szinte számról számra kimutatták egyre agresszívabb magatartásukat”. (Illyés Gyula ezzel kapcsolatos személyiségrajza nem tartozik a recensens feladatai közé. Annyit azonban itt is nyomatékosítunk, hogy ez a személyiség azonos a húszas és harmincas évekéivel, s ugyanígy a Rákosi- és a Kádár-korszakbeli Illyés személyiségevel. Következésképpen vállalja a legnehezebb szellemi és erkölcsi kihívásokat, s éppilyen következetesen viselkedik, reagál, cselekszik egész élete során. Mint tud-

juk, a „becsületes alku” sohasem állt távol tőle, s a becsületét ezekben az alkukban mindig megőrizte. Hogyan is lehetett volna másként: ellenkező esetben talán kiálltak volna mellette olyan erkölcsi fenomének, mint – például – Bibó István, Sárközi Márta vagy Németh László? Lehetetlen lett volna. (Ismerjük a történetet, amelyben Sárközi Márta könyörtelen ridegséggel számolt le Erdei Ferencsel, midőn az lepaktált a kommunistákkal.)

Voltak természetesen ekkor is, később is másféle erkölcsi vagy egyéb megfontolások a magyar értelmiségi elit köreiből. Különös alakja például Széchenyi Ágnes könyvének az a Márai Sándor, akinek ugyan nem volt köze a *Válaszhoz*, ám több ízben jelenik meg a könyv lapjain, mint aki valósággal gyűlöli Illyést (és a magyar parasztot). Így írt naplójában 1946-ban: „Illyés a legszomorúbb emberi jelenségek egyike, akivel a magyar irodalomban találkoztam. Ez a tehetséges, értelmes paraszt nem bír hiúságával; a nemzet őrangyalának érzi magát, a haza szeráfjának; a valóságban csak egy harácsoló szabadseregőse.” Márai mindvégig heves – néha otromba – bíráló. A földosztást például katasztrofálisnak tartja a háborús pusztítások és a hiányzó mezőgazdasági feltételek miatt, másrészt Illyéséket hibáztatja, mert „nem látják, hogy amikor vakon és esztelenül pozitívek a parasztság iránt, elveszejtenek egy műveltséget és megszűnnek pozitívek lenni a magyarság egésze iránt.” (Széchenyi Ágnes elfogulatlan kutatói figyelemmel egy lábjegyzetben idézi a folytatást is: Márai egyik legotrombább kirohanását a magyar paraszt ellen.) Ezek az idézetek arra is rávilágítanak, hogy 1945 után sem hunyt ki a magát az európai „polgár” értelmiségi szerepébe képzelő és abban tetszelgő, a népieket heves indulattal megbélyegző „urbánus” életérzés és ideológia, legfőképpen bizonyos pozíciók változtak vagy egyes személyek megfontoltabban viselkedtek. (Mint például Fejtő Ferenc, aki „megkésett tárgyilagossággal” gondolta újra 1947-ben egy még 1938-ban a *Szép Szó*-ban közzétett Illyés elleni gúnyos vádjait.) Helyénvaló egyébként, hogy a szerző ezeket a mellékcsatározásokat, mellékszíntereket is bekapcsolja a nagy egész rajzolatába, hiszen ezzel azt is érzékelteti, hogy a *Válasz* körüli ellenszenvék és rokonszenvék, az ellenséges akciók (ítthoni sajtótámadások és egyéb bírálatok) kavargó légkörében különösen nehéz volt és morálisan is nagy tétje volt a folyóiratot szerkeszteni és – a szerzőknek – a folyóirat mellett demonstrálni.

Különösen afféle történelmi események közepette, mint amelyet az 1947-es párizsi békeszerződés előtti közhangulat jelentett. Bibó István már az első *Válasz*-számában (1946 októberében) előrevetíti a szerződés várható következményeit, elhárítván az esetleges hamis kombinációt, „amely a békeszerződés igazságtalanságából a demokrácia alapvető hazugságát következteti”. Bibó már-már ügyészi könyörtelenséggel állapítja meg, hogy az 1938 és 1944 közötti „cselekedeteknek” tükrében Magyarország megérdemelte, amit kapott (illetve kapni fog), s mindenkinek tisztán kell tartania „a legszemélyesebb felelősségnek a tudatát mindazért, amit tettünk, s amit elmulasztottunk megtenni”. Jellegzetes Bibó István-i gondolatmenet és erkölcsi állásfoglalás ez a személyes felelősségre koncentrált okfejtés, melyhez hasonlókkal számos esetben találkozunk nála ez időbeli munkásságában a *Válasz* lapjain. Bibó egyértelművé teszi, hogy a békeszerződés történelmi adottság, nem változtatható meg, éppen ezért el kell fogadnunk.

A *Válasz* az események súlyának megfelelően foglalkozott a magyar kormány (még 1945-ös) döntésével: a hazai némettség kitelepítésének mindennapos viszontagságaival, elsősorban szociografikus riportokban. A háború utáni történelmi fordulat azonban a földosztás nyomán kialakult forradalmi tartalmú társadalmi változás tükrözésével kapta

meg legméltóbb témáját a folyóiratban. 1946 őszén – a lap indulásakor – már egy bő év eltelt a földosztást kihirdető kormányrendelet óta, így azután volt mit föltárnia és a nyilvánossággal közölnie a *Válasznak*. Hatalmas hullámokat vert és hatalmas problémákat gyűrűztetett a földosztás. Kitől mennyit vesznek el, kiknek és milyen alapon osztják szét, milyen érdekek, illetőleg vétkek veendőik figyelembe, hogyan lehet a kisparcellákat jól megművelni, mi legyen a mezőgazdasági – és egyéb – ingatlanokkal, eszközökkel, a régi urak személyes vagyontárgyaival, ingatlanjaikkal, honnan lesz vetőmag, igaerő, szerszám? S mindez a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja közepette. Az érzelmi hőfok magasra kúszott országszerte. A folyóirat egyre-másra közölt szociográfiákat e témában, majd 1947 tavaszán pályázatot írt ki, amelynek keretében műfaji kötöttségek nélkül bárki elküldhette a szerkesztőségbe a földosztással elkezdődött élettörténetekkel és társadalmi változásokkal kapcsolatos élményeit. Az úgynevezett falukutatók nagy (a harmincas évekbeli) nemzedéke már nem írt ugyan szociográfiát, mégis számos értékes és érdekes tanulmány, riport (még hosszú verspoéma is) érkezett. Itt tűnt fel a huszonöt éves Sarkadi Imre, a későbbi jeles szépíró, aki Debrecenből érkezett a parasztpárt újságjához, a *Szabad Szóhoz*, és aki emblemikus alakjává lett a hirtelen fölemelkedő „vidéki” értelmiségnek (beleértve élete tragikus végkifejletét is). Értelemszerűen fontos témája volt a *Válasznak* a szövetkezeti gondolat, az új falusi vezetőréteg, valamint a falusi (általában a vidéki) iskolák ügye. Ez utóbbi vizsgálatába kapcsolódtak bele az Eötvös-kollégisták mint a *Válasz* körének fiataljai. Központi témának számított a parasztság művelődése is. Illyés programadó cikkei és a Magyar Népi Művelődési Intézet – szintén Illyés (és Keresztury Dezső) irányításával, Németh Lászlót is bevonva a munkába – több évszázados mulasztást kívántak bepótolni. Érdekes – és jellemző – distinkcióra is rámutat a monográfia szerzője: a Népi Művelődési Intézet, valamint a *Válasz* nem ugyanahhoz a minőségű szellemi közeghez tartozott. Elviekben segítették egymást, de a szerkesztők ügyeltek arra, hogy a folyóiratba csakis a legszínvonalasabb írások kerüljenek. „A *Válasz* a magas kultúra lapja” – hangoztatja (helyesen) Széchenyi Ágnes. Azt a feltételezést is – legalábbis vitaalapként – meg lehet fontolni, hogy „az elvek szintjén később is az tarthatta Illyést a kommunista egypártrendszer peremén, hogy annak a társadalmi osztálynak, amelyet Illyés eredendően képviselt, valóban gyökeresen lett más, jobb a helyzete”. (A vita ebben a megállapításban abból keletkezhetne, hogy mit ért a szerző az „elvek szintjén” fogalomkörön, továbbá, hogy mi volt ennek az egypártrendszernek a „pereme”.) Jóllehet – miként utaltunk rá – a *Válasz* szellemi utánpótlását az Eötvös-kollégisták adták, a lap fontosnak tartotta az új típusú népi kollégiumok ügyeivel való foglalkozást, törődést.

*

Erősen részletező fejezete, mindazonáltal fényes témája a *Lélegzetvételn*ek a *Válasz* szépirodalmi termésének bemutatása. A folyóirat – főntebb jeleztük a prominens szerzőket – szépirodalmi vonulata mind a négy évfolyamban (ami bő három évet jelentett) megbízhatóan jó, sok helyütt elsőrangú színvonalat képviselt. A korabeli lapok közül – ezt egyszerű ellenőrizni és megállapítani – a legjobb volt e tekintetben is. A monográfia a következő személyiségeknek szentel külön alfejezetet: Szabó Lőrinc, Németh László, Weöres Sándor, Pilinszky János, Lakatos István, Sötér István, Sarkadi Imre, Vas István, Kodolányi János. S „portrék nélkül” kitér a többi – talán kevésbé neves vagy jelentős – költőre, íróra is. A hálás téma azonban veszélyt is rejt magában: bemutatni a szerzőket és az itt megjelent

műveiket, de vajon milyen mélységben, metszetben, kapcsolati hálóban s mekkora terjedelemben? Folyóirat-történeti vagy inkább irodalomtörténeti, netán esztétikai szempontdominanciával? Inkább leíró vagy inkább értékelő (netán a kettőt ötvöző) legyen a bemutatás? Széchenyi Ágnes e fejezetben a „teljességre” törekedett, nem idegenkedik egyik szereplőjétől sem, mélyre és messzire pillant egyszerre. Ismét megállapíthatjuk, hogy tudományos munkát tartunk a kezünkben. Mindazonáltal a *Válasz* életének, ennek a hallatlanul izgalmas, lüktető szellemi képződménynek az utókorhoz közelebb hozása nem mindig érvényesül az egyes irodalmi művek olykor minuciózus elemzése által. Talán nem szentségterés kimondanunk, hogy ebben a „kontextusban” fontosabb a szóban forgó szerzők boncolgatása (mely műveleteket a szerző egyébként magas színvonalon oldja meg). Ennek a fejezetnek azok a legérdekesebb s talán a legfontosabb részei, amelyek ennek a kohéziós erőternek a *szerkezetét* világítják meg. A rendkívüli forrásbőség itt hasznosul a leginkább. (Életrajzvázlatok, életszakasz-rajzok, az egyes művek keletkezéstörténete, kapcsolattörténetek, levelezések, háttértörténetek és így tovább.) Úgyszintén fontos kitekintések a fogadtatástörténeti részek: a szerkesztők ügyeltek arra, hogy szerzőik a saját lapban is erős visszhangot kapjanak, gyakori volt, hogy kitűnő *Válasz*-szerzők írtak szerzőtársaik egy-egy jelentős alkotásáról. Ugyancsak kitekint a monográfus a nem *Válasz*-publikációként, tehát más lapokban megjelent recepciókra. A tetszés – nem tetszés (sőt heves támadások) skáláján elhelyezett művek (és szerzők) ily módon a *Válasz* egészének a megítélését segítik megérteni, hozzák közelebb szinte megfogható közelségbe.

A *Válasz*-beli szépírók között (Illyést most nem számítva) Szabó Lőrinc és Németh László a két legnagyobb. Egyszersmind ők azok (és még Kodolányi), akikkel (múltbeli ügyek miatt) politikailag valami baj van, de legalábbis szerencsésebb a háttérben maradásuk. Sárközi Márta és Illyés Gyula nagy érdeme – egyebek mellett –, hogy nemcsak szerkesztőkként álltak ki mellettük és serkentették munkára őket, hanem – jelképesen is, konkrétan is – a maguk részéről erkölcsi rehabilitációban is részesítették őket. A Sárközi György szerkesztette háború előtti *Válasz* körének szelleme kitartott a háború után is: a tehetség igazolta befogadás, az erkölcsi érzék helyes működése, a humanista gondolkodás, az emberszeretet szép példáinak egész sora tárul elénk e monográfia lapjairól. (Ezek mellett jelentéktelenné válnak a szereplők sokaságának kisebb-nagyobb gyarlóságai, szélségei, nehéz természetükből fakadó egyéni disszonanciái.)

Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című hosszú remekműve méltán kapott kitüntetést a *Válasz*-ban. Széchenyi Ágnes bemutatja a költemény keletkezési körülményeit (még az igazoltatások idején, Illyés biztatásai közepette keletkezett), rámutatva arra is, hogy egyes részek prózai változatai már a negyvenes évek elején megvoltak. A *Tücsökzenéről* a *Válasz* egy másik kitűnősége, Szentkuthy Miklós írt kritikát: a *rokonát* fedezve föl a költő Szabó Lőrincben. A marxistának nevezett kritika támadta – persze nemcsak őt. A *Tücsökzene* 1947-ben könyvként is megjelent – Szabó Lőrinc sokáig utolsó köteteként.

Szépen épül föl az életrajzi és írói pályaszakasz-rajz Németh Lászlóról (aki ebben az időben Hódmezővásárhelyen tanároskodik), habár az elején bicsaklik egyet az okfejtés. Kezdjük ezzel. Régebbi reflex tér vissza a szerzőnél Németh László – úgymond – antiszemitizmusáról. A hivatkozási alap most is Lackó Miklósnak egy még 1981-ben megjelent tanulmánya, amely, miközben állítja a tételt, annak súlyát a következőképpen igyekszik

enyhíteni. 'Ne ijedjünk meg ennek kimondásától. Németh nem volt elfogultabb, előítéletekkel telibb, mint nemzedéktársai többsége. De sokkal nyíltabban beszélt, s ezért álláspontjában egy egész fiatal generáció nézetei elemezhetőek.' Más helyütt már részletesen kifejtettük véleményünket erről a problémaköréről, most csak annyit jegyzünk meg, hogy indirekt módon maga Széchenyi Ágnes cáfolja ezt a tételt, midőn kezünkbe adja a kulcsot – a Bibó-fejezetben – az antiszemitizmus mibenlétéről: idézve azt az általában elhallgatott részletet, amely pedig perdöntő az antiszemitizmus mibenlétét keresve. Bibó itt világosan beszél ennek kritériumairól, melyeknek figyelembe nem vétele meghíúsít minden valamennyire is tudományos diskurzust erről a kérdéstről. (Véleményünk szerint ugyanis lehetetlen és tarthatatlan „tudományos” megközelítés az, amelyik anélkül minősít, hogy kiindulásként rögzítene a *minősítés tartalmának az ismérveit*, hiszen így a szóban forgó jelenség meghatározhatatlanná, tehát bizonytalanná, lebegővé és szétfolyóvá válik. Tudományos igazság kimondására alkalmatlanná. – Később még visszatérünk ehhez a pont-hoz.)

A Németh László-alféjezet – az iménti melléfogást leszámítva – a kötet erényeit testesíti meg: a szerző különös gondot fordít arra, hogy bemutassa: a korszellem, a nagyszerű szerkesztők és számos más tényező mellett a *nagy személyiségek* tették oly jelentőssé és oly vonzóvá a *Választ*. Németh László önszáműzetése – igaz, a „boldogság szigetén” – és a hozzá mégis eljutó szellemi és politikai hullámverések nagy kontrasztja olyan éles feszültség, melyben Illyés és Sárközi Márta biztatásai, szeretete az életmű legjobb darabjaihoz sorolható drámákat, regényeket és esszéket indukáltak. (Nem is szólva ennek a három évnek a levelezéséről.) Németh félelmek közepette, háborgó lélekkel írt s tanított. Rendkívüli jelenségnek tartotta a *Választ*, véleményét, tetszésnyilvánításait, kritikáit eljuttatta a szerkesztőkhöz. A parasztművelődés is szívügye, az oktatási rendszer gyökeres átalakítása nemkülönben. A *Válasz* szerkesztői – éppúgy mint Szabó Lőrincnél – „abból az evidenciából indultak ki, hogy Németh László nagy író. Ezért tették a folyóiratot otthonává, ezért terhelték meg a *Választ* hatalmas szövegtömbökkel, gyakran felbillentve a folyóirat belső arányait is. Világirodalmi rangú regény születése körül bábáskodott a *Válasz*.” Az *Iszony*ról van szó természetesen, és arról, hogy egy efféle értékközpontú szerkesztői felfogás és szerkesztői gyakorlat, mint amilyen a *Választ* jellemezte, a legnagyobbakat képes a folyóirathoz vonzani (miközben a gyenge minőség lekopik, eltűnik). Az *Iszony* elemzése mellett a *Válasz*beli kritikáit (Sótér István tanulmány értékű elemzését, valamint Czibor János és Sarkadi Imre reflexióit) is beépíti az összképbe a szerző.

Weöres Sándor szintén nagy alakja ennek a folyóiratnak, ő is még a háború előtt, a harmincas években (igen fiatalon) került kapcsolatba az első *Válasszal*, s ő volt (negyven versével) a leggyakrabban itt közölt költő 1945 után. (Ezen kívül – Szabó Lőrincsel együtt – verslektorként is tevékenykedett ugyanitt.) Fontos szempontra hívja fel a figyelmet – ismét – a szerző Weöressel kapcsolatban: egyfelől azt hangsúlyozza, hogy az ő filozofikus, „esztétizáló” verseszménye egyáltalán nem váltott ki idegenkedést a társadalmi kérdésekre inkább fogékony *Válasz*-körön belül (Sárközi Márta érzékenysége és Illyés szintetizáló képessége itt is szépen látható), másfelől: Weöres Sándornál is „sokkal fontosabb a történelmi kontextus, mintsem gondolnánk”. Weöres költészete nemcsak a *Válasz*ban vert visszhangot, például a marxista kritikát felbőszítette, melyre – izgalmas módon – a *Válasz* reagált. *Élet*, mozgás, izgalom és – főleg – szellem volt e folyóirat körül, elszántság, hit és

morál. Emberi tartás, felelősségtudat és felelősségvállalás. Szép példái ennek a Pilinszky János itteni szereplésével kapcsolatos történetek. Az például, hogy a *Válasz* már azelőtt közreműködött a költő pozitív recepciójában, mielőtt megjelentek itt a versei. Majd később, amikor az *Újhold* intoleráns prominensei közül megtámadták folyóirat-választása, tehát szellemi orientációja miatt, segítettek feloldani a költő belső kínlásait. (Tanulságos erről is szót ejteni, hiszen az *Újhold* szerepének még ma is érzékelhető irreális felértékelése és egyesek – például Nemes Nagy Ágnes – engesztelhetetlen dühe a „népi” írókkal szemben tévútra terelheti a tisztánlátást.)

Nem dolga a recenzensnek a könyvben bemutatott valamennyi írói arcél újra fölvilantása. Jóval fontosabb ennél a szerző értékelése a *Válasz* irodalmi arculatáról: „A *Válasz* előítéletől, politikától és többnyire a mesterséges csoportképződésektől mentes szépirodalmat adott, az irodalmi önszerveződés egyik utolsó példája volt évtizedekre.”

*

A kötet következő fejezete – a Bibó István munkásságának e szakaszát bemutató rész – egymaga majdnem akkora terjedelmű, mint a szépirodalmi, az írók és költők itteni szerepléseit értékelő teljes előző fejezet. Akár vitatni is lehetne a terjedelmi arányokat, de ennek nincs jelentősége. Részben azért, mivel – láthatólag – ez a legelmélyültebb, legkidolgozottabb, leginkább mélyre hatoló téma a könyvben (nem mintha az egyes irodalmi művek elemzése szűkös keretek között történt volna), másrészt pedig a Bibó-életmű ezen szakasza roppant súlyos kérdéseket boncolgat a klasszikus politikai esszé műfajában s rendkívül eleven módon. Máig ható aktualitásaival és friss szellemével vonzódásra bírja jóhiszemű olvasóit. Azért is helytálló Széchenyi Ágnes itteni szerkesztői (saját könyvét összeállító) döntése, mivel Bibó István kultusza ma már csak szavakban létezik, hivatkoznak rá itt-ott, idézik olykor-olykor, de szó sincs arról, hogy bármelyik politikai vagy ideológiai csoportosulás őszintén szembe merne nézni vele.

Bibó rendkívüli személyiség. 1945-ben 34 éves. Összességében számítva könyvterjedelmű tanulmány- (esszé)sorozatot produkált a *Válaszban*, mely sorozat darabjai – durván – két típusba sorolhatók. Az egyik a kor legfontosabb történéseire reagáló politikai publicisztika (például *A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások* vagy *A koalíció válaszüton*), a másik a tágasabb történelmi perspektívát érvényesítő „fejlődéstörténeti” tanulmány (például az *Eltorzult magyar alkat...*, vagy a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*). Ma már világosan látszik, hogy Bibó István volt – történelmi érvénnyel – a „parasztpárti ideológus” és nem a párt vezetői közül valaki(k). Sokkal több volt ő ugyanakkor, hogy csak egy párté lett volna: 1945 és 1948 között az egész nemzetnek adott útmutatást (természetesen hiába). Bibó szellemi karakterét és alkati, jellembeli habitusát, stílusát, tudósi méltóságát, érzelmi reakcióit, írásainak jellegzetes vonásait mind-mind módszeresen rajzolja föl a szerző.

A tét nagy volt: a demokrácia léte forgott kockán mindvégig – a kommunista diktatúra beálltának időpontjáig. A legtöbb vitát – úgyszólván napjainkig – talán az *Eltorzult magyar alkat – zsákutcás magyar történelem* váltotta ki, amelyben Bibó e zsákutcás történelem *alkati* okait és jellegzetességeit foglalja össze a Mohács utáni állapotoktól saját koráig. Óriási szellemi teljesítmény ez, még ha némely pontján vitatják (mert vitatható) is. A gondolati konstrukció lényege az, hogy a magyar alkat eltorzulása a felelős a magyar történelem nagy kisiklásaiért, végzetes megroppanásaiért, mint amilyen például a kiegyezés

volt 1867-ben. Szuggesztíven erős érvelés jellemzi mindvégig – a „hamis realisták”, illetve a „túlfeszült lényeglátók” metaforikus kategorizálás kedvelt leíró formulává vált a későbbi diskurzusokban –, de kétségeket is teremt saját logikája nyílegyenes irányának abszolút érvényességét illetően. Nem vesz tudomást például arról – s erre a szerző jó érzékkel mutat rá –, hogy a kiegyezés totálisan káros volta, miként ezt állítja, legalábbis vitatható. (Lásd például a soha nem tapasztalt akkori gazdasági föllendülést, amely az egész országot pozitívan érintette.) Persze látnivaló: Bibó itt nem a gazdasági szempontokra koncentrált (nyilván ezzel is tisztában volt), hanem arra, hogy a látványos gazdasági eredmények, sikerek nem annullálták (sőt talán meg súlyosbították is) a politikai gondolkodás és a mindennapi viselkedés szintjén egyaránt megjelenő magyar alkat torzulásait. Most nem mennék bele a Széchenyi Ágnes által újra fölvetett problémába: a Németh László-i „mély magyar” – „híg magyar” karakterologizálás, valamint a Bibó-féle – előbb említett – alkati jellegzetességek párhuzamainak elemzésébe, de a lényeg e nélkül is megfogalmazhatjuk: Bibó itt *korrigálta* Némethet azzal, hogy egy *másik síkba*, egy másik összefüggésrendszerbe tette át az alkati osztályozást. Egy elsődlegesen *kultúratörténeti* kontextusból egy elsődlegesen *politikátörténeti* összefüggésrendszerbe. Lehet persze, hogy ezzel a korrekcióval, kiigazítással védte is Némethet. (Jóval később azt állította, hogy 1948-ban teljesen egyetértett Németh egykori karakterologizálásával, s ez az epizód is jellegzetesen egy nagy gondolkodó és nagy lélek mindenkori belső késztetéseinek a bizonyítéka: minden megnyilatkozásában a tiszta igazságot keresi s igyekszik kimondani, ha kell, korábbi önmagát – esetleg évtizedekkel később – korrigálni.)

A *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* – az utolsó Bibó-írás a *Válaszban* – az 1948/10–11. számban jelent meg, s fontos helye van Széchenyi Ágnes könyvében is. Csak egyetlen – „mentális” szempontból talán a leglényegesebb – mozzanatot emelünk ki: a szerző szóról szóra idézi Bibó István pontos definícióját arról, hogy *mi az antiszemitizmus* és *ki az antiszemita*. A lényeg: bárki, bármilyen ember lehet antiszemita (amely érzés nem azonos a zsidók nem szeretésével vagy bizonyos zsidó személyek, illetve csoportok bírálatával), aki a zsidóságról mint kollektívumról, azaz „a társadalmi *valóság* egy *darabjáról* görcsösen megrögzött, *torz képet hordoz magában*”. (Kiemelések Bibó Istvántól.) S ezen a ponton kapcsolódunk vissza a korábban jelzett Németh László-problémához: hiszen ő ezek szerint a kritériumok szerint nem lehetett antiszemita –, miként ezt a tényt (még 1985-ben) kitűnő tanulmányában Lengyel András kimutatta és bizonyította. Sem Illyés Gyula, még ha voltak is – mert voltak, különösen Némethnek – zsidó személyeket, jelenségeket, intézményeket, csoportokat bíráló megnyilatkozásai. (És most ne menjünk bele a rosszízű *Kirekesztők* (1992), illetve *Befogadók* (1993) című antológiák osztályozási szempontjainak tanulságaiba, se pedig a legfrissebb „szakirodalom” némelyikének bornírt irányzatosságaiba.)

*

Akár dramaturgiai megfontolásból is helyénvaló Sárközi Mártának mint szintén rendkívüli személyiségnek a kötet végi záró helye az előző fejezetek után. Sokat megtudtunk róla Széchenyi Ágnes korábbi munkáiból is, de a méltányosság, valamint a szellemi súlypontok helyes kijelölése úgy kívánja, hogy ebben a monográfiában is kellő reflektorfény jusson rá. Hiszen mégiscsak odaadta az egész vagyonát a magyar irodalomnak, a népi írók köré szerveződő szellemi elitnek, nem szólva arról a rendkívül sok munkáról, fáradozásról, tö-

rődésről, kitűnő intelligenciáról, amellyel végigdolgozta azt a bizonyos három esztendőt a férfiak egyikének-másikának időnkénti – *Égető Eszter*-i értelemben – örültségeit is elviselve, sőt ellensúlyozva. Az ő tevékenységének az okát firtatva a miéltre nemigen tudunk válaszolni. A szerző is csak kérdéseket fogalmaz meg ezzel kapcsolatban. „Majdhogynem irracionális késztetés volt a kataklizmát követően a *Válasz* továbbvitele, az áldozathozatal, a korszak terminológiájával fasisztának mondott írók visszasegítése az irodalmi életbe. Ez a jó érzés, megbocsátás kellett Sárközi Márta lelki békéjéhez? Ez a munka, jótétemény vezette le krónikus szeretethiányát? Ez volt a benne rejlő furcsa és kibontakozni nem tudó tehetség kibontása? [...] Vagy mindezek együtt adják a magyarázatot?” Akárhogy is: Sárközi Márta ezzel a bő három esztendővel beírta nevét a magyar irodalmi intézmények történetébe.

A *Lélegzetvétel* utolsó rövid fejezete a *Válasz* megszűnésének körülményeit ismerteti. Nyomasztó anyagi gondok és nyomasztó politikai légkör, folyamatos sajtó-és politikai támadások a folyóirat és szerzői ellen. (E támadások iránya, célja, súlya és hevessége is sokat sejtet a folyóirat jelentőségéről, súlyáról.) Az első efféle visszhang még 1947 nyarán keletkezett az akkor húsz esztendő (B.) Nagy László tollából a „rivális”, politikailag balos *Valóság*ban. Az osztályharcosságot hiányolja leginkább s hatásos taktikai érzékkel bírálja a lap három nagy alakját, emblematikus szerzőjét: Illyést, Némethet és Bibót. Majd – szinte záró akkordként – 1949 szeptemberében a *Szabad Nép* szerkesztőségi cikke ront neki a folyóiratnak A *'Válasz' a lejtőn* címmel. A végkövetkeztetés: „A *'Válasz'* nem a mi irodalmunk táborában van.”

*

Széchenyi Ágnes könyve – ezt többször is érzékeltettük – komoly szakmai teljesítmény. Mindazonáltal néhány észrevételt még teszünk a mű egészével kapcsolatban. Szívesen vettük volna, ha a négy évfolyam nehezen (vagy egyáltalán nem) csoportosítható, ám valamirel fontos írásairól készül egy áttekintő összesítés, szemle, bemutatás, hiszen ez érzékelhetően színezte volna nemcsak a könyvet, hanem a *Válasz*ról kialakult képünket is. (Nem esik szó – például – Cs. Szabó László esszéiről, Szentkuthy József Attila-tanulmányáról, Vargyas Lajos fontos néprajzi és zenei írásairól, Kosáry Domokos Kossuth-tanulmányáról, Gyapay Gábor Szekfű Gyuláról és Jászi Oszkáról szóló értékes írásáról stb.) A másik megjegyzésünk ugyancsak a téma időnkénti plasztikusabb megjelenítésének lehetőségével kapcsolatos: akár kronológiai tartalomjegyzék-elemzésnek is nevezhetnénk. Azaz: szemléletes lehetett volna az egyes évfolyamok (vagy még kisebb egységek) külön-külön elemzése: az adott időmetszetben kik, mennyit, mivel szerepeltek, hogyan változtak, módosultak bizonyos arányok a folyóiratban, hogyan és merre mozdultak el a hangsúlyok, mik lehetnek ennek az okai stb. Ugyanakkor nem okozott volna hiányt egyes kevésbé jelentős szerzők és művek kisebb terjedelemben való bemutatása (netán elhagyása), egyáltalán a dícséretesen óriási forrásanyag helyenkénti visszafogottabb felhasználása. (*Argumentum Kiadó, 2009*)

Monostori Imre